

*240-letnica Splošne šolske naredbe,
prvega osnovnošolskega zakona iz leta 1774:
Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja*

UDK 929Kumerdej B.:37(497.4):069.9

1.04 Strokovni članek

Prejeto: 25. 8. 2015

Tita Porenta*

*Blaž Kumerdej (1738–1805), slovenski
razsvetljenec, pedagog in jezikoslovec.*

*Ob gostovanju potujoče razstave Mestnega muzeja
Radovljica v Slovenskem šolskem muzeju ob
240-letnici izida Splošne šolske naredbe, prvega
osnovnošolskega zakona iz leta 1774*

*Blaž Kumerdej (1738–1805), Slovenian representative of the
Enlightenment, pedagogue and linguist.*

*On the occasion of the guest appearance of the Radovljica Municipal
Museum's travelling exhibition at the Slovenian School Museum on the
240th anniversary of the publication of the Splošna šolska naredba, the
first primary school law from 1774*

Izvilleček

Muzeji radovljiške občine oz. njihova enota Mestni muzej so leta 2010 v sodelovanju z Občino Bled in Zavodom za kulturo Bled pripravili potujočo razstavo o blejskem rojaku, slovenskem pedagogu in jezikoslovcu Blažu Kumerdeju (1738–1805). Razstava se navezuje na teme, ki jih preučujeta Mestni in delno

Abstract

In 2010, the Radovljica Municipal Museum, together with the Municipality of Bled and the Bled Institute for Culture, staged a travelling exhibition about the Bled born Slovenian pedagogue and linguist Blaž Kumerdej (1738–1805). The exhibition is connected with themes studied by the Municipal Museum and

* mag. Tita Porenta, prof. zgodovine in univ. dipl. etnologinja, muzejska svetnica, Muzeji radovljiške občine – Čebelarški muzej, Linhartov trg 1, 4240 Radovljica. E-naslov: cebelarski.muzej@siol.net, tel. 04 5320 5327.

Čebelarški muzej v Radovljici. Predstavlja Bled, evropske in slovenske splošne in šolske zgodovinske okoliščine v 18. stoletju, v katere je umeščena Kumerdejeva življenjska pot in njegova ohranjena pisna dediščina. Spremljajo jo še film, rekonstrukcija Domoljubnega načrta iz l. 1772, katalog, plakat in knjižna kazalka.

V prispevku avtorica povzema okoliščine nastajanja, vsebinski kontekst in načine posredovanje razstave z dodatnimi pedagoškimi in andragošskimi programi. Razstavo so si do sedaj ogledali številni slovenski in tuji obiskovalci.

V letu 2014/2015 je gostovala tudi v Slovenskem šolskem muzeju, kjer sta Mestni muzej Radovljica in Slovenski šolski muzej 25. novembra 2014 pripravila okroglo mizo Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja, na kateri se je s prispevki predstavilo sedem avtoric in avtorjev. Ob tej priložnosti so obeležili tudi 240-letnico izida Splošne šolske naredbe, prvega avstrijskega osnovnošolskega zakona leta 1774.

partly the Museum of Apiculture in Radovljica. It presents Bled and the general historical circumstances in Europe and Slovenia, as well as school in the 18th century, the backdrop to Kumerdej's life and his preserved written legacy. It is accompanied by a video, a reconstruction of the Patriotic Plan from 1772, a catalogue, a poster and a book mark.

This article summarises the background to the appearance of the exhibition, its context and the ways the exhibition is conveyed through additional pedagogical and andragogical programmes. The exhibition has been seen by numerous visitors from Slovenia and abroad.

In 2014/2015, it made a guest appearance in the Slovenian School Museum, which on 25 November 2014, in cooperation with the Radovljica Municipal Museum, organised the round table discussion Blaž Kumerdej and School in the late 18th Century with contributions from seven participants. This occasion also marked the 240th anniversary of the publication of the first Austrian primary school law of 1774.

Uvod

Povezovanje muzejev in drugih ustanov prinaša preplet znanja in izkušenj, ki se širi med različne uporabnike. Lep primer takšnega sodelovanja je tudi povezava Muzejev Radovljiške občine in Slovenskega šolskega muzeja v počastitev 240-letnice izida *Splošne šolske naredbe*, prvega osnovnošolskega zakona leta 1774. V Slovenskem šolskem muzeju je bila 25. novembra 2014 okrogla miza z naslovom: *Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja* (organizatorja okrogle mize mag. Tita Porenta in dr. Branko Šuštar), ob tem je v Slovenskem šolskem muzeju od novembra 2014 do konca februarja 2015 gostovala tudi razstava o Blažu Kumerdeju.

Mestni muzej Radovljica deluje kot enota *Muzejev radovljiške občine* s sedežem v Radovljici. Njegovo poslanstvo je zbiranje, dokumentiranje, ohranjanje, preučevanje in posredovanje premične dediščine ljudi, ki so in živijo na območju levega brega Save v današnji občini Radovljica, širše pa po dogovoru tudi v občinah Bled in Gorje.¹ Njegove glavne zbirke so *Anton Tomaž Linhart in 18. stoletje*, *Stara Radovljica* in *Kraji na levem bregu Save v občini Radovljica*,² *Splošna in Dokumentacijska zbirka*.

1 Nekdanja občina Radovljica je l. 1994 razpadla na 4 manjše (Radovljico, Bled, Bohinj in Gorje). V Bohinju danes opravlja javno muzejsko službo Gorenjski muzej.

2 Desni breg Save v občini oz. Lipniško dolino pokriva Kovaški muzej v Kropi.

Septembra 2010 je v prostorih Knjižnice Blaža Kumerdeja na Bledu odprl potujočo razstavo *Blaž Kumerdej (1738–1805), slovenski razsvetljenec, pedagog in jezikoslovec*. Razstava o blejskem rojaku in pomembnem možu za slovensko kulturno zgodovino je nastala v sodelovanju z *Občino Bled in Zavodom za kulturo Bled*. Ker prav tako obravnava tematiko, vezano na 18. stoletje in obdobje razsvetljenstva, in ker sta bila na bližnji Breznici in v Radovljici v tem obdobju rojena še dva izjemna Slovenca, Kumerdejeva sodobnika čebelar Anton Janša (1734–1773) in dramatik Anton Tomaž Linhart (1756–1795), se razstavna vsebina posredno navezuje na stalni razstavi Mestnega muzeja Radovljica (*Anton Tomaž Linhart (1756–1795), »Zdaj premišlujem o tem, kako bi mogel postati znan!«*) in Čebelarskega muzeja,³ ki sta na ogled v Radovljiški graščini.

Vodja razstavnega projekta je bila direktorica Muzejev radovljiške občine Verena Štekar-Vidic, avtorica razstave pa mag. Tita Porenta, do leta 2014 kustodinja Mestnega muzeja Radovljica. Ob razstavi smo izdali istoimensko brošuro z razstavnimi besedili, ki jih je v angleščino prevedla Maja Visenjak Limon, in seznamoma literature in uporabljenega digitaliziranega muzejskega gradiva na panojih. Za promocijo sta bila v enotni grafični podobi izdelana plakat in knjižna kazalka z dvema Kumerdejevima stavkoma iz njegovega *Domoljubnega načrta*, ki še danes opozarjata na potrebo in nujnost branja. Poseben del razstave predstavljajo tudi makete *Domoljubnega načrta*, in sicer maketa prepisa, ki je ohranjen v ARS,⁴ slovenski prevod, ki smo ga povzeli iz knjige Vlada Schmida,⁵ in njegov angleški prevod.

Kot dodatek razstavi je bil posnet dokumentarni film s prilagojenim besedilom v slovenščini in angleščini, ki umešča Kumerdeja med druge slovenske razsvetlence in njihov čas. Tehnično izvedbo spremljajoče diaproyekcije o Blažu Kumerdeju je izvedel Peter Urbanija. Razstavo in njeno celostno podobo je grafično oblikovala Barbara Bogataj Kokalj, ki si je za podlago panojev zamislila nežno modrino s posejanimi oblaki, ki naj bi simbolizirali Kumerdejevo veličino in življenje, prekrito s številnimi (ne) dokončanimi izzivi.

Sprva je bila postavitev stalne razstave načrtovana v Kumerdejevi rojstni hiši na Zagoriški ulici 18 na Bledu, ki jo je Občina Bled leta 2002 razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena.⁶ Hiša je primer baročne kmečke arhitekture in je sestavni del domačije z notranjim dvoriščem, ki ga poleg stanovanjske hiše obkrožajo gospodarsko poslopje, postavljeno »na vogel«, samostojna lopa in zid, ki poteka vzporedno z ulico. Nekdanja domačija Pr' Skubet je zanimiva kot celota, saj priča o načinu življenja

3 Čebelarski muzej, ustanovljen l. 1959, zbira, preučuje in razstavlja muzejsko gradivo o zgodovini čebelarstva na Slovenskem.

4 Arhiv Republike Slovenije, fond AS 7: Deželno glavarstvo na Kranjskem (1764–1783, Pp T-4-1, šk. 75, mapa 1). Foto: Miran Kambič, 2010.

5 Schmid, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 168–171.

6 *Odlok o razglasitvi Kumerdejeve rojstne hiše za kulturni spomenik lokalnega pomena*, Ur. l. RS, št. 13/2004-543 z dne 12. 2. 2004, evidenčna številka dediščine: 13112).

Pogled na razstavo o Blažu Kumerdeju, ki jo na otvoritvi v Radovljjski graščini predstavlja avtorica Tita Porenta (foto: Vida Markovc, 3. 12. 2010).

premožnejšega sloja tega območja. Stanovanjska hiša je nadstropna hiša bohinjskega tipa z značilnim gankom. Zunanosti dajejo poseben poudarek okna iz tufa s kovanimi mrežami, kvalitetni portal in freska Marijinega kronanja v niši na obcestni fasadi. V hiši se je ohranila črna kuhinja, delno pa tudi »hiša« s krušno pečjo in kamra. Ohranjeno je leseno stopnišče in »velbana« klet. Relativno dobro ohranjen je skedenj ob hiši in vodnjak na dvorišču.⁷

Domačijo Pr' Skubet je pod strokovnim vodstvom kranjske organizacijske enote ZVKDS in odgovorne konservatorke Renate Pamić obnovil zasebni vlagatelj, delno za osebne namene, delno za poslovno dejavnost. Na pročelju stanovanjske hiše je bila nameščena spominska plošča Blažu Kumerdeju. Koncept in prostorsko umestitev razstave smo najprej načrtovali za obnovljeni stari stanovanjski del (nekdanja veža, predprostor pred še ohranjeno črno kuhinjo, »hišo« in kamro). Ker do dogovorjenega časa z lastnikom žal nismo uspeli vzpostaviti javnega dostopa do razstave, smo se odločili za pripravo panojske potujoče razstave in temu prilagodili tudi pedagoško-andragoški program, ki bi se sicer lahko v razširjeni obliki izvajal samo na Bledu.

Ker je razstava panojska, smo poleg besedil lahko uporabili zgolj digitalizirano gradivo, ki ga v originalu hranijo številne kulturne institucije doma in v tujini. Digi-

⁷ Vir: Register ZVKDS, dokumentacija OE Kranj. Za posredovanje podatkov se najlepše zahvaljujem etnologinji, konservatorki dr. Mojci Terceļ Otorepec.

Učna ura o Blažu Kumerdeju v času gostovanja razstave v s Kumerdejevim priznanje nagrajeni OŠ Jakoba Aljaža v Kranju (foto: Tatjana Murovec, 2013).

talizirane fotografije muzejskih eksponatov in umetnin smo pridobili iz Škofijskega arhiva v Briksnu, Narodne galerije v Ljubljani, Narodnega muzeja Slovenije, Mestnega muzeja Ljubljana, Gorenjskega muzeja, Slovenskega šolskega muzeja, Čebelarkega muzeja in Mestnega muzeja v Radovljici, Diplomatske akademije na Dunaju in Pokrajinskega muzeja Celje. Za uporabo digitaliziranega arhivskega gradiva smo zaprosili Arhiv Republike Slovenije in Nadškofjski arhiv v Ljubljani, drugo slikovno gradivo smo povzeli po razni antikvarni in strokovni literaturi. Precej novih fotografij na terenu in v arhivih (na Bledu in v Ljubljani) je posnel fotograf Miran Kambič. Pridobivanje ustreznega gradiva je bilo zelo zamudno, saj je bilo potrebno za vse pridobiti pisna dovoljenja za uporabo in pripraviti ustrezno citiranje.

Vsebinski koncept razstave in uporabljeno gradivo

Evropa v 18. stoletju

Evropsko prebivalstvo je bilo v 18. stoletju razdeljeno med številne vladarske družine. Ozemeljsko celovitost velikih monarhij so prekinjala manjša fevdalna gospodstva, vsako od njih je živelo svoje življenje. Zaradi vsesplošnih družbeno-gospodarskih problemov pa tudi nenehnega merjenja moči in družbenega ugleda fevdalcev z okrepljenim slojem meščanov so nekateri monarhi začeli uvajati velike spremembe

– reforme, ki so postopoma vodile v krepitev centralne absolutne vladavine vladarja (cesarja) in reda, ki naj bi veljal za celotno ozemlje monarhovega vpliva. Nov (u)pravni, gospodarski in vojaški red so vzpostavljali tako imenovani razsvetljeni absolutisti (avstrijska cesarja Marija Terezija in Jožef II, pruski cesar Friderik II. in ruska cesarica Katarina Velika, drugod pa ministri) s pomočjo naraščajočega uradniškega aparata, za nova duhovna obzorja, osvobojenega ozke cerkvene dogme in nanašajoča na raziskovalne rezultate, pa takratna kulturna in znanstvena elita (umetniki, raziskovalci, popotniki, pisci, filozofi ter drugi izobraženci in svobodomisleci). To obdobje imenujemo razsvetljenstvo, ki je počasi, vendar vztrajno spreminjalo stara družbena razmerja in vrednote, ki sta jih dokončno pokopali obe veliki revoluciji v Ameriki (nastanek ZDA, 1776) in v Franciji (Francoska revolucija, 1789).

Muzejsko gradivo, ki se je iz tega časa ohranilo v slovenskih kulturnih ustanovah, obsega številne umetnine in arhivalije. Izmed njih smo za ponazoritev splošnega zgodovinskega okvira obdobja razsvetljenstva v Evropi izbrali upodobitve obeh avstrijskih razsvetljenih absolutistov⁸ in politični zemljevid Evrope v 18. stoletju, ki ga je izdelala Mateja Rihtaršič. Za ponazoritev novega, okrepljenega upravljanja države smo izbrali naslovnice nekaterih bolj pomembnih »patentov« (*Patent o popisu prebivalstva in rekrutaciji*, 1770, *Patent o oštevilčenju hiš*, 1771, *Tolerančni patent*, 1781, *Robotni patent*, 1782⁹) in naslovnico *Deklaracije o človekovih pravicah* iz leta 1789.

Slovenske dežele v 18. stoletju

Ozemlje, na katerem je v Kumerdejevem času živel večina slovenskega prebivalstva, je sodilo v okvir Habsburške monarhije. Prebivalstvo, upravno razdeljeno na več enot (Koroško, Kranjsko, Štajersko, Goriško in Trst), je bilo pretežno kmečkega izvora in razen na Kranjskem, kjer se je najbolj govorilo slovensko, narodnostno precej raznoliko. Mesta so, razen Ljubljane kot deželne prestolnice Kranjske in še nekaterih, štela le med 600 in 1700 prebivalcev. Poleg trgovcev in obrtnikov so v njih živeli maloštevilni duhovni in posvetni izobraženci: pravniki, medicinci in uradniki.

Terezijansko-jožefinske reforme so pri nas precej posegle v ustaljena stara razmerja med fevdalno gospodo in kmečkimi podložniki. Podložnike so bremenila zlasti številna vojna posojila, vojaška obveznost in izredni davki. Reforme so močno poenotile življenje in kulturno raznolikost ozemeljsko razdeljenega slovenskega prebivalstva. Za duhovni razvoj tedanjih Slovencev sta bili najbolj pomembni **odprava nevoljništva (podložništva)** in **postavitev splošnega ljudskega šolstva**, ki sta pospešila narodni preporod.

Na slovenskem ozemlju, pa tudi med majhnimi narodi povsod po tedanji Srednji in Zahodni Evropi, ki so v tistem času živeli v tujem političnem, gospodarskem in kulturnem okolju, se je razsvetljenstvo izražalo v obliki narodnega preporoda, ki je na

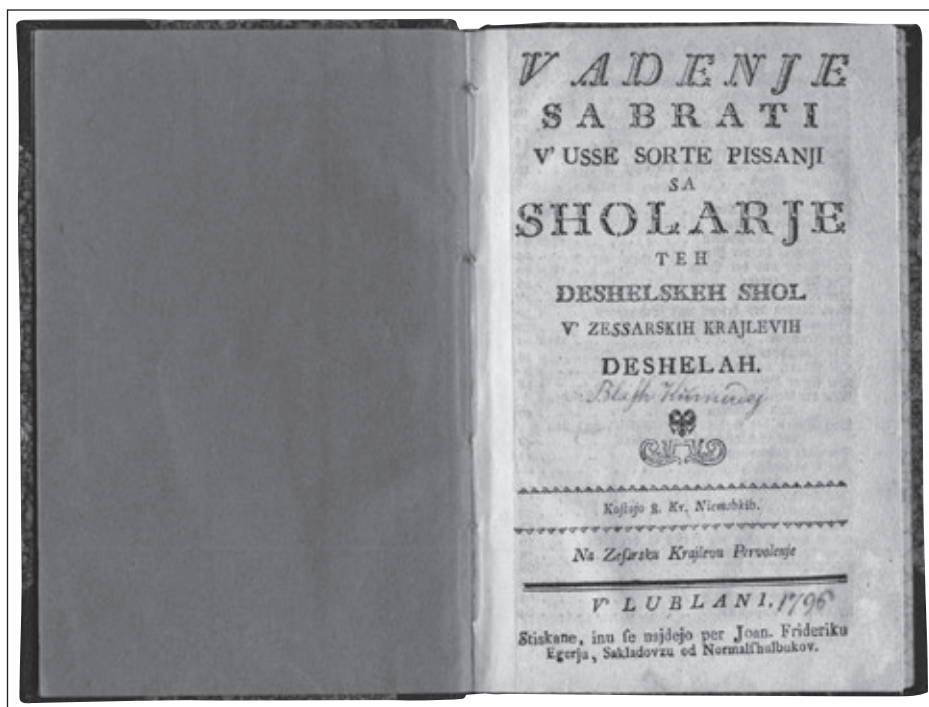
8 Oba hrani Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. NG S 1350 in NG S 1341.

9 Originale naštetih patentov hrani Arhiv RS v Ljubljani, Fond AS 1079: Zbirka normalij.

Cognat.
prock. Am 15. Decbr. 1772.

Lebensverpflichtung, = großmüthigste Almosen zu geben: Es
ist unersetzbares Lebenvermehren zu geben. Welches für
Masse von gesunden Altersfähigen Bürgern in so großen über
flusse anzuweisen beginn, fähig auf das Land zu sein in jedem
Manne, und also könnte es leicht denkbar sein, wenn es
für uns selbst nicht schicklich zu machen wäre. Aber, ob
es ist doch vorzuziehen für die, welche, große, Masse
in einem guten Zustand zu setzen; die Lage, in welcher zu
sein, sie sehr bequem ist; auch die Lust, zu arbeiten, und
den Gott mit gutem Gewissen, und Gemüthe zu versöhnen
zu lassen sind, so ist das Besondere die auf dem Lande
in der größten Armuth, daß sie können die Lust haben,
und andere Ergeben zu erweisen im Lande sind;
auch ist in schickliche Dienste mit ihrer Arbeit an
zuweisen, weil sie nach dem vorseh. Liebe der Natur
dieser Land als das große Uebel aufzuheben; den allgem.
Vergnügen zuwenden, weil sie sind Gemüthe,
weil solche ihrer würdigen unbekannt bleiben; endlich
sind sie glücklicher den Natur den allen Wohlthätigen
Vergnügen der menschlichen Natur zu entsagen;
weil sie eine Pflicht haben, welche nur ihnen eigen ist.
Unter andern Ursachen als diese ist die bei dem
Land Arbeit, so sehr fruchtbar und nützlich ist in allen

*Naslovnica Kumerdejevega Domoljubnega načrta iz l. 1772
(prepis originala hrani Arhiv RS, foto: Miran Kambič, 2010).*

*Notranja naslovnica Kumerdejeve dvojezične čitanke
(original hrani NUK, Rokopisni oddelek, foto: Miran Kambič, 2010).*

svoj način odgovarjalo na velike družbene in duhovne spremembe 18. stoletja. Glasniki novih razmer so bili meščani in ker je bilo pri nas meščanstva manj kot drugod, se je zadeva odvijala nekoliko počasneje. Krepilo se je poklicno uradništvo, posvetna inteligenca in meščanski podjetniki, ki so aktivno posegli v javno življenje. Središča razsvetljenskih nazorov so postajale kmetijske družbe, izobraženske akademije, po odhodu jezuitov pa tudi liceji. Pomembno vlogo so igrale tudi nove javne knjižnice, ki so se ustanovljale v deželnih glavnih mestih (tudi v Ljubljani) in so spodbujale intelektualno radovednost. Na Slovenskem nam je po zaslugi Žige Zoisa uspelo organizirati razsvetljenski salon, nismo pa bili uspešni pri ustanavljanju akademije, ki je pred tem že delovala (Akademia Operosorum Labacensium – Akademija delavnih Ljubljancanov). To je nakazovalo, kako maloštevilna, predvsem pa nepovezana je bila slovenska posvetna inteligenca v 18. stoletju. Struktura in način delovanja našega izobraženstva je bila povečini taka, da so domača temeljna dela snovali tujci (v naravoslovju npr. Antonio Scopoli in Baltazar Hacquet), redki na slovenskem rojeni (npr. Martin Kuralt) pa so delovali na tujih univerzah. Slovensko narodno prebujenje se je najbolj odražalo prav na jezikovnem področju.

Raba in hierarhija jezikov, ki so ju bili vajeni prebivalci na našem ozemlju že več stoletij pred 18. stoletjem, se nista bistveno spremenili tudi v času slovenskega

preporoda. Tako je veljalo, da so cerkveni dostojanstveniki, znanstveniki in višješolski učitelji še naprej večinoma, ponekod celo izključno, komunicirali v latinščini. Počasi, ampak zelo uspešno sta jo začeli izpodrivati nemščina, na JZ ozemlja pa tudi italijanščina. V teh jezikih so se medsebojno sporazumevali ljudje višjih družbenih slojev, torej plemiči, bogatejši meščani in izobraženci, ki so na tak način urejali svoje opravke v uradih in na sodiščih. V izbranih družbah so se med seboj pogovarjali tudi v francoščini, s tem pa so še posebej izražali svoje svetovljanstvo, saj je veljal dvor francoskih Burbonov tedaj za vzor vsestranske omike. Kljub temu pa je moral velik del višjih slojev v vsakdanjem življenju znati tudi jezik ljudstva, torej slovenščino. Velika večina prebivalstva pri nas pa je še naprej znala samo en jezik – slovenščino oz. njene dialekte. To ni veljalo samo za kmečke podložnike in drugo podeželsko prebivalstvo, temveč so samo slovensko govorili tudi nižji sloji v mestih, v manjših mestih je tako govorila večina prebivalstva. Rabo enega ali drugega jezika so torej že stoletja določali socialno okolje, raven oz. vrsta pogovora (ali dopisovanja) in socialna pripadnost ljudi, ki so stopali v stik. Jezik je bil predvsem sredstvo komunikacije in zunanji znak socialne, manj pa etnične (narodne) pripadnosti. So se pa jezikovne meje podobno kot v Srednji in Zahodni Evropi tedanjega časa tudi v slovenskem prostoru v pretežni meri ujemale s socialnimi in etničnimi. Npr. nemško govoreče prebivalstvo je bilo kljub ostankom nemških jezikovnih otokov na podeželju in med nižjimi mestnimi sloji v veliki manjšini, so pa zato prevladovali v višjih socialnih slojih v mestih in med plemstvom. Glede na politično ureditev so bile za Slovence razmere take, da če se je želel kdo izmed njih povzpeti po družbeni lestvici, se je moral najprej naučiti jezika elite. To nam zelo nazorno potrjujejo življenjske zgodbe večine naših razsvetljencev: Marka Pohlina (1735–1801), Žige Zoisa (1747–1819), Jurija Japlja (1744–1807), Antona Tomaža Linhartarja (1756–1795), Valentina Vodnika (1758–1819), Janeza Nepomuka grofa Edlinga (1751–1793) in drugih.

Šolske razmere v 18. stoletju na Slovenskem

V 18. stoletju sta bila na Slovenskem v veljavi dva šolska sistema. Od razpustitve protestantskih šol koncem 16. stoletja pa do leta 1773 so šolstvo pri nas vodili jezuiti (Družba Srca Jezusovega), ki pa so se bolj posvečali srednješolskim in višješolskim programom, medtem ko je bilo osnovnošolsko izobraževanje prepuščeno fevdalnim gospostvom in duhovščini na podeželju. Izobrazba je bila dostopna relativno ozkemu krogu prebivalstva.

Družba Srca Jezusovega je na območju slovenskih dežel in v bližini v 16. in 17. stoletju ustanovila svoje šolske centre (jezuitske kolegije) v Gradcu, Ljubljani, Celovcu, Trstu in Gorici. Na njih so razvili študijske programe za gimnazije in višješolska študija filozofije in teologije. V Ljubljani je študij na višji stopnji (filozofija in teologija) vseboval tiste programe, ki so jih duhovniki potrebovali v praksi, ni pa imel privilegija, potrebnega za ustanovitev univerze (le-to so Slovenci dobili šele leta 1919), zato slušatelji ob koncu študija niso prejeli akademskega naziva. Pouk je potekal zgolj v latinščini.

Ideja o ponovni vzpostavitvi splošnih osnovnih šol je tokrat izšla iz potreb države in novih temeljev gospodarstva in je nedvomno pripomogla h kulturnemu dvigu prebivalstva.

Dne 6. decembra 1774 je v Avstrijski monarhiji začel veljati Splošni šolski zakon za nemške normalke, glavne šole in trivialke v avstrijskih dednih deželah (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern*), po katerem naj bi osnovno šolo obiskovali vsi otroci ne glede na družbeni stan, spol in bodoči poklic. Pobudo za posodobitev šolstva na Kranjskem je z *Domoljubnim načrtom leta 1772*, ki velja za najpomembnejši dokument v zgodovini slovenskega šolstva, prevzel Blaž Kumerdej. Po novem sistemu so na podeželju delovale trivialke, v mestih glavne šole, v glavnih deželnih mestih pa normalke. Pouk je potekal v nemškem jeziku, nadzirali so ga državni šolski komisariji. Blaž Kumerdej se je v svojih pobudah zavzemal za pouk v slovenščini in za uvajanje slovenskih učbenikov.

V nadaljevanju nekaj več pozornosti posvetimo življenjski pot Blaža Kumerdeja, rojenega leta 1738 na Bledu.

Bled in Zagorice v 18. stoletju

V 18. stoletju (sicer pa od leta 1004 do 1858) je posestvo Bled (nemško Vel-des), območje med planotami Mežaklja, Pokljuka in Jelovica spadalo pod zemljiško gospostvo škofov iz Briksna, ki so ga vodili preko številnih upravnikov. Poleg briksenških škofov so imeli posestva in podložnike v vaseh Grad, Mlino, Rečica, Zagorice in Želeče tudi nekateri okoliški plemiči, otoška cerkev in proštije ter župnija iz Lesc. Med omenjenimi vasmimi je bila največja Grad, na Mlinem pa je delovala renomirana cerkvena šola, ki je bila po zapisih blejskega župnika Franca Gornika, ki se sklicuje na briksenške arhive, ustanovljena že v začetku 15. stoletja¹⁰ in je delovala kar 470 let.¹¹ Njen osnovni cilj je bil učencem posredovati najosnovnejše znanje, nekaterim kmečkim otrokom pa je celo odprla vrata k nadaljnji izobrazbi. Blejska cerkvena šola je to dosegla najprej pri poznejših duhovnikih Viljemu Rostbachu in Lenartu (sinu Lenarta z Bleda), ki sta leta 1459 sodelovala v neki razpravi zaradi jurisdikcije nad otoško cerkvijo.¹² Briksenški arhivi nudijo več podatkov o šoli od 16. stoletja dalje. V začetku 18. stoletja se je število učencev povečalo do te mere, da so nastavili za poučevanje dva kaplana, pri katerih so stanovali celo učenci iz drugih krajev (Bohinja in Radovljice).

Med nekdanje učence blejske cerkvene šole v predjožefinski dobi je po mnenju Gornika spadal tudi Blaž Kumerdej. To lahko posredno sklepamo na podlagi spomene, ki jo je 14. novembra 1782 državni (šolski) komisiji posredoval tedanji grajski upravitelj Ignac Novak (ok. 1741–1820), ko je z navajanjem uspešnega delovanja šole in njenih učencev, ki »koristno služijo državi in cerkvi«, skušal rešiti šolo pred zaprtjem. To mu je tudi uspelo, kajti šola je nadaljevala šolsko delo tudi po reformi

10 Franc Gornik: *Bled v fevdalni dobi*, str. 155.

11 Prav tam, str. 156.

12 Prav tam, str. 155.

Bled s Kumerdejevimi rodnimi Zagoricami na sliki iz 18. stoletja, ki jo hranijo v Briksnu (foto: Tomaž Lauko, 2010).

leta 1774. Leta 1783 je postala javna trivialna šola, štiri leta kasneje pa je bila povišana na stopnjo glavne šole (Hauptschule) s štirimi razredi in prav toliko učitelji. Žal pa naj bi se razmere potem slabšale do te mere, da je leta 1803 zaprla svoja vrata zaradi obubožanja.¹³

Blejska cerkvena šola je sočasno upodobljena na eni od dveh slik Bleda z okolico neznanega avtorja iz l. 1775, ki sta se ohranili v škofijskem muzeju v Briksnu. Stala je na vzpetini nad jezerom, približno tam, kjer je danes Vila Bled. V burnem reformnem obdobju je bila nekajkrat premeščena tudi v prostore cerkve na otoku.¹⁴

Na isti sliki je upodobljena tudi vasica **Zagorice**, ki se v novem veku in v 18. stoletju v urbarjih in listinah imenujejo Auritz. Slovensko ime »Zagorice« je vas verjetno dobila od glavnih blejskih vinskih gor, ki so v srednjem veku pokrivalo pobočje od vasi Grad proti Zagoricam in za njimi. O tem, da so tam rase trte, pričajo urbarialne datatve iz 13. stoletja in cerkveni računi iz prve polovice 16. stoletja. Glede na podatke v različnih arhivih, ki jih je pregledal župnik Gornik, so leta 1780 Zagorice imele 36 hiš, 38 družin s 182 prebivalci, ki so bili podložni Blejski graščini, Radovljiški graščini, otoški cerkvi, otoški proštiji, župniji v Lescah, Graščinici Boben in Lambergarjem v

¹³ Več o tem Gornik, str. 157–167.

¹⁴ Janez Fajfar: Sliki Bleda z okolico iz leta 1775. V: *Blejski grad 1000 let prve omembe*, str. 164.

bližnji Drnči v Dvorski vasi. Na vsem ozemlju blejskega gospodstva zasledimo v novem veku svobodnike samo v Zagoricah. Med letoma 1754 in 1848 jih je bilo 5, eden je bil kmet, štirje pa kajzarji. V vasi Zagorice se je 27. januarja 1738 rodil Blaž Kumerdej.

Življenjska pot Blaža Kumerdeja

Rodbina Blaža Kumerdeja izvira iz Ribnega pri Bledu, kjer še danes stoji domačija pr' Primožu, ki je še vedno v lasti potomcev sorodnikov Blaževega starega očeta Jerneja Kumerdeja, ki se je tu rodil okrog leta 1663. Jernej Kumerdej se je okoli leta 1688 poročil z Marijo in se preselil na Mlino. Skope podatke o Blaževih prednikih in sorodnikih razkrivajo rojstne in mrliške matične knjige župnije sv. Martina na Bledu, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Žal za čas do leta 1736 poročne knjige, ki bi pojasnjevale, kdo sta bili Blaževa babica in mama, niso ohranjene. Biograf Blaža Kumerdeja, Stanko Slanovic, je na podlagi matičnih podatkov ugotovil, da se je Blažev oče preselil v Zagorice iz Mlina. Ob prvem popisu prebivalstva leta 1754 je njegova družina omenjena kot gostaška pri Skubetih v hiši, ki je leta 1778 dobila prvič naslov Zagorice 28¹⁵ in podložna otoški cerkvi.¹⁶ Blaževa starša sta bila Mihael (1688, Mlino–1763, Zagorice 28)¹⁷ in Marija (ok. 1707–1785, Zagorice 6)¹⁸, sorojenci pa Bartolomej (1728, Zagorice–1782)¹⁹, Janez (1732–?)²⁰ in Elizabeta (1740–?)²¹.

O Kumerdejevem **otroštvu** na podlagi raznih arhivskih virov in biografskih zapisov lahko sklepamo, da je med šolskima letoma 1745/46 in 1750 obiskoval proštjsko cerkveno šolo na Mlinem. Ker je cerkvena šola na Bledu pomagala kmečkim otrokom do nadaljnje izobrazbe in jim tako omogočila, da so se rešili podložniškega stanu, smemo sklepati, da je Blaž Kumerdej moral pokazati precejšnje znanje in sposobnosti in si je nabral dovolj znanja nemškega in latinskega jezika, da je lahko postal **gojenec jezuitskega kolegija v Ljubljani**.

Okoli leta 1750 je tako Blaž Kumerdej nadaljeval šolanje na ljubljanski jezuitski gimnaziji (1750–1757), potem pa pri jezuitih nadaljeval še študij filozofije (1757–1759/60), za kratek čas tudi teologije (1761–1762). Šolal se je po jezuitskem šolskem sistemu, ki je na Slovenskem veljal med letoma 1598 in 1772. Jezuiti so svoj šolski red ustanovili ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja in ga obdržali vse do terezijansko-jožefinskih šolskih in cerkvenih reform v 2. polovici 18. stoletja. Posvečali so se predvsem srednjemu in višjemu šolstvu, medtem, ko je bilo elementarno izobraževanje prepuščeno organizaciji lokalnih oblasti (lokalnih samouprav, župnišč in zemljiških gospodstev). Osnovno načelo jezuitov je bilo, naj se šola tisti, ki bo postal gospod, za

15 Današnja Zagoriška ulica na Bledu.

16 Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje NŠAL): Popis prebivalstva 1754.

17 NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1683–1707.

18 NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1707–1730. Žal za čas do leta 1736 poročna knjiga, ki bi pojasnjevala, kdo je bila in od kod je izhajala Blaževa mama, ni ohranjena.

19 NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1730–1740.

20 Prav tam.

21 Prav tam.

ljudstvo pa zadošča verski pouk. Glavni cilj jezuitskega gimnazijskega pouka (*perfecta eloquentia*) je bil v skladu s splošno šolsko prakso tega obdobja poučevanje latinščine. Latinščina je bila uradni jezik cerkve, hkrati pa še jezik diplomacije in znanosti. Študij je temeljil na študijskem redu *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu* iz leta 1599, ki je bil strogo obvezen za vse jezuitske šole. Popolna jezuitska gimnazija je trajala šest razredov in je dijakom zagotavljala aktivno obvladanje latinskega jezika in stila v govoru in pisavi. Za gimnazije so bila značilna tudi tekmovanja med učenci v retoriki.

Sicer na jezuitski šoli šolnine ni bilo, za oskrbo pa so jezuiti znali poskrbeti tudi za siromašnejše, ki so to lahko »odslužili«, izjemoma so stanovali zunaj internata (to je bilo proti vzgojnim principom). Da je Kumerdej v tem času stanoval pri teti Barbari,²² za katero pa vemo samo, da je umrla leta 1773, komaj zdrži.

Večji jezuitski kolegiji, med katere je spadal tudi ljubljanski, so na višješolski stopnji od začetka 18. stoletja v treh letnikih poučevali tudi filozofijo in teologijo. Ljubljanski filozofski študij je bil ustanovljen s podporo nekaterih kranjskih družin, posameznikov in stanov šele v letu 1704. Študij je trajal tri leta, predavali pa so logiko, fiziko in metafiziko z matematiko.

Jezuitski teološki študij v Ljubljani je pomenil skrajšan kurz za potrebne prakse, niso pa podeljevali akademskih naslovov, ker je bil za to potreben poseben privilegij, ki pa ga jezuiti pri nas niso prejeli in je edini predstavljal ostro mejo med študiji in praviimi univerzami.²³ Osnovna predmeta na tedanjih teoloških fakulteti sta bila sholastična teologija in razlaga biblije s hebrejščino.

O tej izobraževalni ustanovi, katere poslopje pa je leta 1774 uničil požar, se je v Arhivu Republike Slovenije ohranil v latinščini napisan zvezek Letopisa,²⁴ ki zajema obdobje med 1596 do 1691 in je že preveden tudi v slovenščino.²⁵ Drugega, ki bi bil aktualen za našo zgodbo, saj obsega obdobje od 1727 do 1773, pa hrani Rokopisni oddelek NUK-a,²⁶ vendar še ni preveden, zato smo lahko na razstavi pokazali samo njegovo podobo, nismo pa mogli potrditi navedbe biografov, da je bil njegov gojenec na vseh nivojih študija. V SŠM hranijo tudi sliko starega poslopja jezuitskega kolegija in Študijski red *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu* iz leta 1599, v Narodnem muzeju pa medenínaste ključke, ki so jih podeljevali vzornim učencem jezuitske gimnazije v Ljubljani. Ali je kakšnega od teh dobil tudi Blaž Kumerdej, ni znano.

Ker torej na ljubljanskem jezuitskem kolegiju študenti niso mogli pridobiti najvišjih znanstvenih naslovov, je Blaž Kumerdej odšel na izpopolnjevanje na **Dunaj** (verjetno po posredovanju Jožefa Sigismunda Kappusa, strica barona Žige Zoisa), kjer je med letoma 1767 in 1771 študiral pravo na novoustanovljeni Viteški orientalni akademiji, ki

22 Slanovic, str. 10.

23 Protireformacija in katoliška obnova. V: *Šolstvo na Slovenskem*, Slovenski šolski muzej (dalje SŠM), 1988, str. 21, 27.

24 ARS, Zbirka rokopisov, fond AS 1073, 180r.

25 *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691)*. Ljubljana: Družina in Provinciatat Družbe Jezusove, 2003.

26 NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1544.

jo je zaključil kot doktor svobodnih umetnosti in filozofije. Tam je ostal še nekaj časa kot pravni korepetitor. Njegov predstojnik je bil grof Pergen, tedanji minister, ki se je v letih 1770–1772 v Avstriji in na Dunaju ukvarjal z šolsko reformo. Da bi razumeli, kakšno znanje je Kumerdej pravzaprav pridobil na tej šoli in kakšno delo je obsegalo pravno korepetitorstvo, bi bilo potrebno natančno preučiti poslanstvo te šole.²⁷

Orientalno akademijo na Dunaju je leta 1754 ustanovila cesarica Marija Terezija in velja za najstarejšo ustanovo za izobraževanje diplomatov na svetu. Njen namen je bilo preučevanje Balkana in drugih vzhodnih dežel, zato so posebno pozornost posvečali učenju orientalskih jezikov, v 18. stoletju zlasti perzijskemu jeziku (farsi), turščini in arabščini.²⁸ Ob svoji 250-letnici je diplomatska akademija na Dunaju izdala obsežen jubilejni zbornik,²⁹ arhiv šole pa nam je za objavo na razstavi posredoval sliko prvega poslopja, v katerem je med letoma 1754 in 1770 delovala Orientalna akademija na Dunaju.

V času bivanja na Dunaju je Kumerdej spremljal priprave na šolsko reformo. Sestavil je *Domoljubni načrt*, dokument, ki ga je predložil Mariji Tereziji in v katerem predstavlja svoj pogled na organizacijo elementarnega učenja pisanja in branja. Podrobne okoliščine nastanka, vsebina in pomen tega dokumenta so opisani v prvi knjigi Vlada Schmida *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* (167–178). Prepis tega dokumenta v nemškem jeziku je ohranjen v Arhivu R Slovenije, preveden pa v omenjeni knjigi (str. 168–171). Za našo razstavo smo izdelali maketo arhivskega dokumenta in njegovih prevodov v slovenščino in angleščino. Oba prevoda sta objavljena tudi v spremljajoči brošuri oz. katalogu razstave.³⁰ Dva izmed Kumerdejevih citatov iz tega dokumenta smo uporabili tudi pri knjižni kazalki.

V tem obdobju je začel delovati tudi na literarnem področju, predvsem se je angažiral pri prevajanju čebelarске strokovne literature Antona Janše.

Kumerdejevo **najbolj ustvarjalno obdobje** se je začelo po letu 1773, ko se je z Dunaja vrnil v Ljubljano in bil 12. junija imenovan za prvega ravnatelja ljubljanske normalke. 28. januarja leto kasneje je postal član deželne šolske komisije za ustanavljanje in izboljševanje osnovnih šol na Kranjskem. Sodeloval je pri prevajanju avstrijskega šolskega reda, izdelal program novih šolskih knjig in učbenikov (leta 1778 izide *Vadenje sa brati*, 1. izdaja osnovnošolsko berilo).

Okoli leta 1777³¹ se je Blaž Kumerdej v Ljubljanski cerkvi poročil z Marijo Ano de Garzoni (ok. 1757–1792, Ljubljana), hčerko ljubljanskega trgovca de Garzonija.

27 Tega študija pa se za potrebe razstave leta 2010 nismo lotili.

28 Današnja moderna diplomatska akademija je bila potem, ko so jo med drugo svetovno vojno zaprli, ponovno odprta šele leta 1964, šele leta 1996 pa prestrukturirana in ustanovljena kot neodvisna javna inštitucija. Vir: www.da-vienna.ac.at, 9. 7. 2010.

29 *250 Jahre Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien* (Oliver Rathkolb, ur.). Innsbruck, Wien, München, Bozen: StudienVerlag, 2004.

30 Porenta Tita: *BLAŽ KUMERDEJ (1738–1805), slovenski razsvetljenec, pedagog in jezikoslovec*. Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2010.

31 Določitev datuma se navezuje na rojstvo prvorojenca Jožefa Vincenca (1777–1780). NŠAL, Župnija sv. Nikolaja, Rojstna knjiga: 1771–1792.

Rodilo se jima je 6 otrok (sin in 5 hčera), ki so domnevno vsi umrli v rani mladosti. Rojstvo prvih štirih otrok je zabeleženo v maticah župnije sv. Nikolaja, kjer je družina živela do leta 1782, najmlajši hčerki pa sta bili rojeni v župniji sv. Petra, kjer je l. 1792 umrla tudi Blaževa žena.

1779 se je začelo Kumerdejevo slovarsko delo. Postal je član Zoisovega literarnega kroga in Zoisov tesni sodelavec (*amanuensis*). Med letoma 1781 in 1785 je postal član znanstvene akademije *Akademia operosorum*, vendar ni znano, da bi v njej aktivno sodeloval. Leta 1781 je postal član Kranjske kmetijske družbe. Kot sodelavec Jurija Japlja je sodeloval pri prevodu Svetega pisma, v kranjski jezik prevajal uradne patente, okrožnice in druge uradne akte.

1780 je začel pisati kranjsko slovnico v nemškem jeziku (prerodno dejanje), 1781 je bila zaključena prva, dve leti kasneje pa še druga redakcija kranjsko-slovanske slovnice, ki sta jo z Linhartom nameravala oddati v cenzuro. Leta 1780 je sestavil napisan *Spis o jezikoznanstvu Slovenov in Rusov*, v katerem je obračunal s Pohlinovo slovnico.

Leta 1785 je opravil pedagoški izpit za okrožnega šolskega komisarja in prevzel službo v Celju.

V Celju je deloval kot okrožni komisar za podeželske šole in spodbujal in ustvarjal na literarnem in jezikoslovnem področju.

Leta 1786 je prevzel službo okrožnega šolskega komisarja v Celju. Če naši osrednji arhivi hranijo gradivo, ki nam pojasnjuje Linhartovo šolsko vlogo na Kranjskem, pa sem prav take podatke zaman iskala za Blaža Kumerdeja. Predvidevam, da so arhivski viri, ki se navezujejo na Kumerdejevo delo na področju ustanavljanja trivialk na Celjskem, več ali manj ohranjeni in še neobdelani v deželnem arhivu v Gradcu. V Pokrajinskem arhivu v Celju sem iskala morebitne fonde o zgodovini osnovnih šol na tem območju. Za ilustracijo tega Kumerdejevega življenjskega obdobja smo na razstavi lahko uporabili le sodobno umetniško upodobitev Celja, ki jo hranijo v Pokrajinskem muzeju v Celju.³² Na tem mestu spodbujam kolege iz celjskih kulturnih ustanov, da v bodoče podrobneje raziščejo tudi ta del Kumerdejevega življenja in dela, saj preučevanje celjske zgodovine presega poslanstvo radovljiškega Mestnega muzeja.

Poleg opravljanja pedagoških službenih obveznosti je Kumerdej na Koroškem in Štajerskem spodbujal tudi preporodno delo in ustvarjal na literarnem in jezikoslovnem področju. Najbolj pomembno preporodno delo v tem obdobju je sodelovanje pri jezikovni pripravi slovenskega prevoda knjige Antona Janše *Vollständige Lehre von der Bienenzucht (Popolno podučenje za vse čebelarje)*,³³ ki ga je pripravljal župnik Janez Goličnik iz Griž pri Celju.

Leta 1787 je Kumerdej končal vseslovanski slovar, 1791 pa še slovnico, ob kateri je napisal znani predgovor.³⁴ Z dragocenimi nasveti je pomagal tudi pri nastajanju Linhartove knjige o zgodovini Kranjske.³⁵

32 Celje z okolico, okoli 1798. Avtor: Runk-Ziegler, inv. št. G/VI-25.

33 To sodelovanje je omenjeno v Goličnikovem predgovoru v knjigi.

34 Več podatkov o jezikoslovnem delu B. Kumerdeja na tem mestu presega namen tega članka.

35 *Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Ljubljana, 1788, 1791.

Ko mu je 7. oktobra 1792 umrla žena Ana Marija Kumerdej (rojena de Garzoni),³⁶ se je vrnil v Ljubljano. Tudi o **zadnjem obdobju njegovega življenja** so ohranjeni le drobci, več lahko povzamemo in sklepamo le iz posrednih virov in literature.

Kot Linhartov naslednik je Kumerdej prevzel službo okrožnega šolskega komisarja v Ljubljani. Okoli 1800 je postal uradni cenzor za slovenske knjige in nadaljeval delo na področju zbiranja gradiva za slovar in slovnico. Do smrti leta 1795 mu je na tem področju precej pomagal A. T. Linhart. Ko se je Zoisovemu krožku pridruži Valentin Vodnik, ga je Kumerdej skušal navdušiti za nadaljevanje svojega dela na jezikoslovnem področju. Med letoma 1798 in 1804 se je ukvarjal samo še s prevajanjem državnih uradnih razglasov.³⁷

Blaž Kumerdej je umrl 10. marca 1805 v svojem 68. letu starosti na Marijinem trgu 11 v Ljubljani. Podatki o smrti Blaža Kumerdeja so zabeleženi v mrliški knjigi frančiškanske župnije Marijinega oznanjenja v Ljubljani,³⁸ pokopan pa je bil pri cerkvi sv. Petra. Tako kot njegovi številni slovenski sodobniki (npr. A. T. Linhart) verjetno ni bil pokopan s kakšnimi posebnimi častmi, saj se je do sedaj našla edina objavljena osmrtnica samo v *Algemeine Literatur-zeitung*.³⁹

Dediščina Blaža Kumerdeja

Kumerdejevo dediščino lahko razdelimo na pedagoško, ki smo jo predstavili že v sklopu njegove življenjske poti, in jezikovno (prevajalsko in filološko).

V slovenskih knjižnicah⁴⁰ ohranjena tiskana dediščina Blaža Kumerdeja obsega tri dela: čitanko *Vadenja sa brati*, soavtorski prevod desetih zvezkov *Svetega pisma* starega in dveh zvezkov novega testamenta ter prevod veterinarskega priročnika *Navúk k' osdravljenju te pluzhníze s' shelesnato solno kislostjo* (priročnik za zdravljenje pljučnice). Vsa ta njegova dela so v originalu dostopna samo v čitalnicah knjižnic, v digitalni obliki pa tudi že na portalu Digitalne knjižnice Slovenije (<http://www.dlib.si>).

Kumerdejeva **Vadenja sa brati**⁴¹ veljajo za prvo slovensko posvetno dvojezično čitanko za višje razrede glavnih šol in normalk. V ta namen je Kumerdej prevedel in priredil nemško čitanko F. E. Rochova.⁴² Čitanka sodi v zadnjo (enajsto) točko Kumerdejevega *Domoljubnega načrta*, kjer predvideva tisk in brezplačno razdelitev abecednika oz. začetnice.

36 NŠAL, Župnija sv. Nikolaja Ljubljana: Mrliška knjiga 1771–1812.

37 Več o tem v poglavju Dediščina Blaža Kumerdeja.

38 Župnija Marijinega oznanjenja Ljubljana: Mrliška knjiga: 1803–1825.

39 *Intelligenzblatt der Jenaischen Algemeine Literatur-zeitung*, št. 58. 29. maj 1805, str. 498.

40 Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Narodni muzej in nekatere regionalne knjižnice.

41 Celotni naslov se glasi *Vodenja sa brativ'use sorte pisanju za šolarje tih deželskih šol*, Ljubljana 1778, 1796, 1800, 1806.

42 An. I.: Čitanka. V: *Enciklopedija Slovenije*, 2. Zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 138.

Čeprav je bila v splošnem šolskem zakonu nemščina predpisana kot učni jezik, pa se je slovenščina v tej vlogi v celoti uporabljala samo v podeželskih trivialkah. Na glavnih šolah in normalkah v mestih so že poučevali med drugim nemško slovnico in spisje in elemente latinščine. V praksi se je v slovenščini poučevalo tudi v glavnih šolah na začetni stopnji ali pa je pouk potekal dvojezično nemško-slovensko. Nadaljnje šolanje je bilo tako spet omogočeno samo po končani glavni šoli ali normalki. Kumerdej, ki je postal prvi ravnatelj ljubljanske normalke, si je prizadeval, da bi se tudi v glavnih šolah in normalkah lahko učili učitelji, ki niso znali nemščine. V ta namen je napisal dvojezično čitanko *Vadenje sa brati*. V uporabi so bili tudi drugi slovenski učbeniki, predvsem katekizmi za pouk verouka,⁴³ ki so ga ponekod uporabljali tudi kot učbenik za začetni pouk branja, in Pohlinova abecednik⁴⁴ ter bukvice za rajtengo – računanje.⁴⁵

Namen čitanke *Vadenja sa brati* ni bil leposlovne narave, ampak posredovanje raznih poučnih in moralnovzgojnih zgodbic v duhu razsvetljskega in fevdalnega družbenega reda z reki za potrjevanje teh idej. Vsebovala je tudi latinska navodila za ministrante in je služila za učenje osnov latinščine.⁴⁶

Uporabljali so jo na Kranjskem, medtem ko je berilo za prekmurske katoliške šole priredil Mikloš Küzmič (prekmurski narodni preroditelj, 1737–1804).⁴⁷

Med obsežnejša Kumerdejeva dela sodi **prevod Svetega pisma**. V 18. stoletju so bile med najbolj daljnosežnimi in rigoroznimi reformnimi ukrepi tisti na področju cerkvene organizacije. Marija Terezija je skušala omejiti pretirano ljudsko pobožnost, vzpostaviti nadzor nad delovanjem Katoliške cerkve in cerkveno ureditev podrediti državi. Bistveno bolj je v versko politiko posegel Jožef II. s tolerančnim patentom, ki je zagotavljal svobodo veroizpovedi protestantom, pravoslavcem in judom. Odpravil je procesije, nekatere cerkvene praznike, bratovščine, samostane in reorganiziral župnije, kar naj bi prineslo tesnejši stik med farani in duhovniki.

V tem zgodovinskem kontekstu je bil največji dosežek uporabe slovenščine v verskem javnem življenju Japljev in Kumerdejev prevod Svetega pisma (1784–1802); to delo velja za prvi katoliški prevod celotnega sv. pisma, po mnenju Matjaža Kmecla pa pomeni prav prevod svetega pisma za enega od največjih preizkusnih kamnov naše takratne jezikovne zmogljivosti. Pobudo zanj je ob 200-letnici Dalmatinovega prevo-da dal ljubljanski škof Karl Janez grof Herberstein (1719–1787). Namen tega dela je bil omogočiti vsem katoliškim vernikom, da bi sami brali in premišljevali biblična besedila. Zato sta prevajalca poleg prevodov besedila v vsakem zvezku dodala tudi uvod za lažje razumevanje, saj je bila dotlej večina besedil ljudem neznana. Stara zaveza je izšla v osmih, nova pa v dveh delih.

43 *Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu possebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarških krajlevih duschelah* (priredil Jurij Japelj), Ljubljana 1779.

44 Pohlin Marko: *Abecedika: sa taiste, katiri se otshejo Krajnsko brati nauzhiti*. Ljubljana 1756.

45 Pohlin Marko: *Bukuvze ša rajtengo, ali Kratku poduzhenje v' rajtengi : sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti*. Ljubljana 1781.

46 An. I.: *Čitanka. V: Enciklopedija Slovenije*, 2. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 138.

47 *ABC knisicza na narodni soul haszek*, Budin 1790, 1791. Prav tam.

*Pogled na Kumerdejevo pisno dediščino
(hrani NUK, Rokopisni oddelek, foto: Miran Kambič, 2010).*

Kumerdej in Japelj sta se pri načinu prevajanja precej razhajala; prevajala sta po Vulgati, torej po latinskem prevodu Svetega pisma z začetka 5. stoletja, precej pa sta se navezovala tudi na Jurija Dalmatina (slovenski protestantski teolog in pisec, okoli 1547–1589). Pri tem sta dolensko narečje precej zamenjala z gorenjskim. Pri prevajanju je bil jezikovno bolj podkovan Blaž Kumerdej, ki je opravljal tudi mentorsko delo.⁴⁸

O vsebini knjige **Navúk k' osdravlenju te pluzhníze s' shelesnato solno ki-slostjo**, ki jo je leta 1804 napisal Pessin, Ignaz-Joseph, prof. anatomije in direktor c. kr. Veterinarskega inštituta na Dunaju (Praga, 1766–Wien, 1808),⁴⁹ ne vemo kaj dosti, ker se s tem pri nas še ni ukvarjal nihče. Predvidevamo lahko, da je Blaž Kumerdej delo prevedel v okviru njegovega sodelovanja s Kmetijsko družbo v Ljubljani (ustanovljena 1770), kjer je deloval po letu 1781.⁵⁰ Njena dejavnost je posegala v vse panoge kmetijstva in celo v obrtno dejavnost. Pomembno je tudi njeno delo na teoretičnem

48 Prim. *Živa beseda: katalog ob razstavi svetega pisma*: Ljubljana, Cerkev sv. Jožefa, 14. junij do 31. julij 2007. Ljubljana: Zavod sv. Ignacija, 2007, 70, 76; Porenta Tita: *Vloga slovenskega jezika v 18. stoletju*. Predavanje v okviru Linhartovih dnevov 2014 v Mestnem muzeju, Radovljica, 11. 12. 2014.

49 <https://bib.vetmed.fu-berlin.de/vetbiogramm/632.html>, 20. 8. 2015

50 Porenta Tita: *Vloga slovenskega jezika v 18. stoletju*. Predavanje v okviru Linhartovih dnevov 2014 v Mestnem muzeju, Radovljica, 11. 12. 2014.

področju s postavljanjem nagradnih vprašanj, ustanovitev prvega tednika za socialna in gospodarska vprašanja na Kranjskem *Wöchentliches Kundschaftsblatt* ter izdajanje *Sammlung nützlicher Unterrichte*, saj je bila edina kmetijska družba v nemških deželah, ki je izdajala svoja dela. Njeno delo nam kaže, da je bila družba le izvrševalec navodil, ki jih je dajala centralna državna oblast. Sprva naj bi skrbela zlasti za povečanje proizvodnje surovin (lan, konoplja, volna, svila), ki so potrebne za manufakture, kar se opaža v času do leta 1770, v sedemdesetih letih pa je vedno bolj obračala pozornost na poljedelstvo, njegovo izboljšanje in izboljšanje živinoreje. Kmetijska družba je imela tudi svojo knjižnico, ki se je združila z ostalimi knjižnicami v licejsko. Njeni uspehi bi bili lahko še večji, če bi svoje delo v še večjem obsegu prenesla tudi med podložnike in jih poučevala z izdajanjem podukov v slovenskem jeziku.⁵¹ V tem kontekstu so nastali prevodi strokovnih knjig naših razsvetljencev (npr. Linhartove *Bukve od kug inu bolešen goveje shivine, tih ovaz inu švín*,⁵² Goličnikov⁵³ in Glavarjev⁵⁴ prevod Janševih del, pa verjetno tudi Kumerdejev prevod veterinarskega priročnika).

Jezikoslovna (filološka) dediščina Blaža Kumerdeja vsebuje poskuse pravopisov, slovníc in slovarjev ter razne filozofsko filološke razprave. V razvoju slovenskega knjižnega jezika te razprave predstavljajo pomembno vsebinsko vez med deli jezikoslovcev Marka Pohlina z začetka 18. stoletja in Jerneja Kopitarja v 19. stoletju.

Kumerdejevo celotno filološko dediščino predstavlja preko 4500 strani rokopisov v gotici, ki jih danes hrani *Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice* v Ljubljani.

Drugo prevajalsko delo Blaža Kumerdeja je vezano predvsem na prevode državnih patentov.

Do srede 18. stoletja se avstrijska državna oblast ni ukvarjala z vprašanjem uradnega jezika oziroma z vprašanjem, v katerem jeziku naj državni organi komunicirajo z ljudstvom. Uprava in sodstvo sta bila v rokah deželnih stanov, mestnih avtonomij in zemljiških gospodov, ki so jezikovna vprašanja reševali pragmatično po lokalnih razmerah in potrebah ter po svojem preudarku. Razmere so se spremenile z upravnimi in sodnimi reformami Marije Terezije. Čez čas se je namreč pokazalo, da so bile zgolj ustne komunikacije premalo, ker so bile interpretacije državne volje na ta način precej različne. Prebivalstvo je bilo potrebno seznaniti z vsebino vsaj tistih cesarskih patentov in vladnih naredb, katerih vsebino je moralo poznati vse prebivalstvo, če naj bi se res izvajali in tako dosegli svoj namen. Dokler so bili objavljeni v nemškem jeziku, jih je v drugojezičnih deželah mogel razumeti le majhen del prebivalstva. Edini izhod je bila objava v jeziku ljudstva. Do tega spoznanja je prišla avstrijska državna oblast tudi v

51 Umek Eva: *Kranjska kmetijska družba 1767–1787*. V: Arhivi 29 (2006), št. 1, str. 1–34.

52 Wolstein, Johann Gottlieb: *Bukve od kug inu bolešen goveje shivine, tih ovaz inu švín* (prevod A. T. Linhart). Ljubljana 1792.

53 Anton Janša: *Antona Janshaja zessarskiga zhębellarja. Popolnoma podvuzhenje sa vsse zhebellarje* (prevod Janeza Goličnika). Celje 1792.

54 Anton Janša: *Abhandlung von Schwärmen und Bienen*. Dunaj 1771 (neobjavljeni prevod Petra Pavla Glavarja).

*Pogled na obnovljeno Kumerdejevo rojstno hišo
na Zagoriški ulici na Bledu (foto: Miran Kambič, 2010).*

slovenskih deželah. Potrebo po prevodih teh razglasov najdemo tudi v Domoljubnem načrtu Blaža Kumerdeja iz l. 1772, ko ugotavlja, da bi Kranjcem »prav lahko dopovedali voljo deželnega kneza, ako bi jo natisnili v deželnem jeziku ter jo preprostu človeku razglasili, kakor to delajo v drugih deželah.« Najvišje državne oblasti so konec 18. stoletja večji praktični pomen pripisovale slovenskim prevodom predvsem tistih predpisov, ki so urejevali odnose med zemljiškimi gospodi in podložniki.

Slovenski patent, kurende, zakoni, obvestila in oglasi po že v 18. stoletju postali posebna zvrst kranjskega knjižnega jezika, ki se nanašajo na upravnopolitične, gospodarske, bančne, zdravstvene in trgovske zadeve. S tem delom se začne sistematično oblikovanje slovenske terminologije tudi na tem področju. Sprva je tudi pri tovrstnem prevajanju šlo za nekakšne priredbe besed tujega izvora, pri razsvetljencih pa se pojavi tudi težnja po knjižnih novotvorjenih besedah. Vendar pa se prav v patentih zaradi stvarne vsebine ne dopušča prav veliko pesniške svobode. Od prevajalca je ta zvrst zahtevala točnost, natančnost, enopomenskost besede in nedvoumno sporočilo. Do konca 18. stoletja je bil po mnenju slovenistov tudi na tem področju storjen že kar precej velik napredek, zgodovinarji pa so mnenja, da je bilo glede na veliko število izdanih patentov v drugi polovici 18. stoletja število slovenskih prevodov zelo skromno, če jih primerjamo z rezultati, doseženimi v splošnem kulturnem razvoju v dobi narodnega preporoda, npr. v slovstvu, publicistiki, šolstvu. Po dosedanjih omembah v literaturi naj število prevedenih patentov ne bi doseglo niti številke dvajset. Pripomniti pa je tre-

ba, da so znani predvsem slovenski prevodi patentov, ki so bili objavljeni v Ljubljani. Razloga za majhno število slovenskih prevodov širšim slojem prebivalstva namenjenih pravnih predpisov pa ne smemo iskati vedno v brezbržnosti državnih oblasti ali njihovem podcenjevanju jezika, ki ga je ljudstvo uporabljalo. Bili so primeri, ko je najvišji državni organ, ki je predpise izdal, zahteval, naj se prevede v deželni jezik. Toda kljub prizadevanju ni bilo mogoče dobiti prevajalca za slovenščino. Uradni prevajalec patentov med letoma 1785–1805 je bil Blaž Kumerdej, nekaj let (1790–1795) je to delo opravljal tudi A. T. Linhart, po Kumerdejevi smrti pa tudi Valentin Vodnik.⁵⁵

S predstavitvijo Kumerdejeve tiskane in rokopisne dediščine, ki smo jo vizualizirali na razstavi z izbranimi naslovnici knjig in drobci rokopisov ter seznamom ohranjenih in urejenih del v NUKU, smo želeli spodbuditi tudi druge strokovnjake (jezikoslovce, veterinarje, teologe, prevajalce, knjižničarje), ki bi se v skladu z njihovimi specialnimi znanji poglobili v tematiko in pripomogli k zaokrožitvi poznavanja in razumevanja celotne Kumerdejeve zapuščine. Delno je k temu pripomogla že omenjena okrogla miza novembra 2014 v Slovenskem Šolskem muzeju in kratko predavanje doc. dr. Andreje Legan Ravnika, znanstvene sodelavke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njenih spoznanj seveda v času nastajanja razstave še nismo mogli uporabiti.

Gostovanja in pedagoško-andragoški programi

Razstavo so si do sedaj ogledali številni slovenski in tuji obiskovalci (muzejska statistika jih je zabeležila skupaj več kot 8200), saj je gostovala dvakrat v Knjižnici Blaža Kumerdeja na Bledu (v času otvoritve in ob podelitvi Kumerdejevih nagrad), v Radovljiski graščini (otvoritev 3. decembra na *Ta veseli dan kulture*), na Blejskem gradu (v času praznovanja 1000-letnice prve omembe blejskega gradu), v OŠ prof. dr. Josipa Plemlja na Bledu (razstava je bila v šolski knjižnici, za učence je bil pripravljen dodaten prilagojen obrazstavni tekst), Zavoda za šolstvo Ljubljana (prednovoletni sprejem s kulturnim programom za nekdanje uslužbenke zavoda), Starega gradu nad Celjem (ob zaključku Bralne značke), Gorenjskega muzeja (z vodstvom in dramskim nastopom) in OŠ Jakoba Aljaža v Kranju (prav tako ob zaključku Bralne značke, vodja šolske knjižnice je pripravila poseben pedagoški program). Ob otvoritvah je avtorica obiskovalce popeljala po razstavi, za osnovnošolsko mladino je pripravila tudi prilagojeno predstavitevno besedilo.

Leta 2011 je bil pomen Kumerdejevih del predstavljen tudi strokovni javnosti na svetovnem kongresu preučevalcev 18. stoletja v Gradcu v Avstriji.⁵⁶

55 Porenta Tita: *Vloga slovenskega jezika v 18. stoletju*. Predavanje v okviru Linhartovih dnevov 2014 v Mestnem muzeju, Radovljica, 11. 12. 2014.

56 Tita Porenta: *The significance of slovenian Enlighteners Anton Tomaž Linhart and Blaž Kumerdej for the cultural image of Slovenians in the 18th century*. 13th International Congress for Eighteenth Century Studies, 25th to the 29th July 2011 at the University of Graz (Austria).

Okrogla miza Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja v Slovenskem šolskem muzeju (hrani SŠM, fototeka, foto: M. Javoršek, 25. 11. 2014).

Razstava o Blažu Kumerdeju je od novembra 2014 do konca februarja 2015 gostovala tudi v Slovenskem šolskem muzeju, ko sta Mestni muzej Radovljica in Slovenski šolski muzej ob otvoritvi 25. novembra 2014 z okroglo mizo *Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja* hkrati obeležila tudi 240-letnico izida prvega avstrijskega osnovnošolskega zakona. Po uvodni predstavitvi projekta, direktorice Muzejev Radovljiške občine, Verene Štekar-Vidic, se je ob tej priložnosti s svojimi prispevki o Blažu Kumerdeju in šolstvu v 18. stoletju predstavilo sedem avtoric in avtorjev: Tita Porenta, Janez Fajfar, Edvard Protner, Stane Okoliš, Branko Šuštar, Andreja Legan Ravnika in Irena Razingar. Okrogle mize so se udeležili tudi študentje ljubljanske Pedagoške fakultete.

Na okrogli mizi je avtorica razstave **mag. Tita Porenta** uvodoma predstavila vsebino razstave.

O Bledu, upodobljenem na dveh upodobitvah iz 18. stoletja, je v nadaljevanju pripovedoval blejski župan **Janez Fajfar**. V škofijskem muzeju v Brixnu (Južna Tirolska, Italija), nekdanjem sedežu briksenskih knezoškofov, ki so bili v 18. stoletju največji zemljiški gospodje blejske okolice, sta na ogled dve oljni sliki Bleda iz tistega obdobja. Prva slika predstavlja pogled na Bled z vzhodne strani gradu, druga pa preko jezera proti Bohinju. Sliki sta zanimivi tudi za spoznavanje okolice, saj so na njej označena še posamezna naselja ter naravne posebnosti. Avtor je na okrogli mizi z interpretacijo teh dveh upodobitev in knjige nekdanjega blejskega župnika Franca Gornika *Bled v fevdalni dobi* (1967) predstavil okolje, iz katerega je izvirala Blaž Kumerdej, med

drugim tudi njegovo rojstno vas Zagorice in proštjsko šolo, ki mu je omogočila nadaljnji študij na jezuitskem kolegiju v Ljubljani.

Dr. Edvard Protner, izredni profesor na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete na Univerzi v Mariboru, je predstavil vlogo *Blaža Kumerdeja v razsvetljenski pedagogiki*. 18. stoletje velja za stoletje vzgoje. Moralna podoba državljanov je v sklopu razsvetljenske misli postala ključ za vzpostavitev družbene blaginje ter harmonije, skladno s tem pa se je močno povečalo zanimanje za vseobsegajočo institucionalizacijo vzgoje. Veri v moč razuma, ki lahko razkrije samostojno strukturo vzgoje in tako zagotovi srečo ljudi, je nujno sledilo prepričanje, da je možno razviti eksaktno obvladljivo metodo pravilne vzgoje, ki jo je mogoče učiti in se je naučiti. Šele s takšnim načinom razmišljanja je postalo smiselno izobraževanje učiteljev.

V 18. stoletju so se razvili različni razsvetljenski pedagoški koncepti in njihove sledi je mogoče prepoznati v znamenitem Kumerdejevem predlogu organizacije osnovnošolskega izobraževanja na Kranjskem, še bolj pa v Splošni šolski naredbi iz leta 1774. Prepoznati je mogoče ideje pietizma, ki so sooblikovale ustanovitev realke v Berlinu leta 1726, in od tod jih je Ignaz von Felbiger prenesel v avstrijsko osnovnošolsko zakonodajo.

Razpravo je nadaljeval **mag. Stane Okoliš**, direktor Slovenskega šolskega muzeja, z referatom *Elementarno izobraževanje na Kranjskem ob izidu Splošne šolske naredbe*. Ker v Kumerdejevem času ni bilo širše zasnovanega elementarnega izobraževanja, je bilo pismenih malo, izobrazbena raven prebivalstva pa na zelo nizki stopnji. Med pismenimi so prevladovali duhovniki, izobraževanje pa je bilo prepuščeno posameznim slojem in skupinam prebivalstva. Zasebno izobraževanje je prevladovalo nad redkimi javnimi šolami in zakoni nad javnimi učitelji. Zlasti v primerjavi s srednjim šolstvom (gimnazijami), za katere so do razpustitve (1773) skrbeli jezuiti, je bilo elementarno izobraževanje neurejeno. Elementarne šole so v slabem stanju in na krhki finančni podlagi delovale v nekaterih kranjskih mestih in pri redkih župnijah na podeželju. Učiteljska službena mesta pri župnijah, kjer so v preteklosti že delovale šole, so večinoma zasedali cerkovniki, ki niso znali ne brati in ne pisati. Izobraževanje je bilo pogosto odvisno od posameznih župnikov, med katerimi je bilo vedno tudi nekaj svetlih zgledov.

Zanimiv *Pogled na slovensko terminologijo prve šolske zakonodaje (1774)* je podal **dr. Branko Šuštar** iz Slovenskega šolskega muzeja. Prvi osnovnošolski zakon v habsburških deželah (1774), ki je izšel tudi v nemško-slovenskem besedilu, omogoča pogled na slovensko pedagoško terminologijo izpred 240 let, pri kateri ne manjkata sreča in veselje. Prispevek opozarja na nekatere zanimivosti strokovnih izrazov na področju izobraževanja in na velik razvoj našega jezika v poldrugem stoletju. Vzoredno nemško besedilo je manj oddaljeno od sodobne nemščine, zato primerjava obeh jezikov prispeva k večji razumljivosti slovenskih šolskih izrazov. Besedilo zakona v 24. členih (in s prilogami) predstavlja srčno skrb cesarice Marije Terezije za vzgojo mladine (*srejenje te mladosti obedvojiga spola*) kot temelj prave sreče (*posebna podloga te prave srezhnosti*). Od dobre vzgoje in vodenja v prvih letih (*od eniga dobriga srejenja, inu vishanja*

v'pervih letah) pa je odvisna prihodnost: izobraževanje uma in mišljenje (*furmanje tih vumov, inu visha sa misliti*). Tako srečamo še predpisano učno metodo (naprej sapišane vijhe tiga vuka) pa tudi normalke, glavne šole in trivialke (*Normal-shole, Nemshke poglavitne shole, Gmein nemske ali Trivial-shole*). Tam so natančno izprašani, dobro poučeni učitelji (*skerbno skushani, dobru podvuzheni uzheniki*). Beremo še o »kostonju sholniga ofidja povishati« in o zadostni svetlobi za šolske sobe (*sholne kamere ... napadek ene sadojstne shitlobe*) ter o opremi šole s klopmi, mizami, šolskimi tablami, črnilniki in drugim (*s' prukami, misami, sholnitablami, zhernilskimi posjodbami inu drugim potrebnim orodjam, koler tudi s'eno saperto polizhenzo ...*). Ne manjkajo niti glavni učni predmeti (*poglavitni vukni predtavki*) in med njimi tudi etika (*sadershanski vuk*), pa tudi računstvo (*rajtati, rajtingo peljati*) in »napelanje k' sposhtenosti«, šolarji enega razreda (*sholarji ene stopne*), polletja (*sholne poti/Schulkurse*), javna spraševanja (*skushne*), kjer morajo najboljši učenci »resvešljeni biti« ter spričevala (*enu sprizhanje*).

Doc. dr. Andreja Legan Ravnikar, znanstvena sodelavka Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je v nadaljevanju predstavila *Blaža Kumerdeja kot jezikoslovca in prevajalca*.

Razsvetljenec, jezikoslovec, pedagog in filozof Blaž Kumerdej (1738–1805) v slovenski jezikovni zgodovini ni bil deležen dosti raziskovalnega zanimanja. Z izjemo prvega posvetnega dvojezičnega berila *Vadenja sa brati* (1778, več ponatisov) in njegovega poklicnega delovanja za slovensko šolo, zaradi tega mu je v slovenski šolski zgodovini zagotovljeno ugledno mesto, je večina njegove predvsem rokopisne jezikoslovne zapuščine ostala v senci sodobnikov Pohlina, Linharta, Vodnika in Japlja. Rokopisni prvi in drugi del Kumerdejevega slovensko-nemškega slovarja (1787, 1798), začetek nemško-slovenskega slovarja in zbirke besed so obogatile Vodnikov slovar. Kumerdejeva rokopisna slovnica *Versuch einer historisch-kritischen Krainisch-Slavischen Grammatik* (1780–1795) je Kopitarju kljub kritiki služila pri slovnичnem opisu slovenščine. Z analizo in ovrednotenjem jezika Kumerdejevih prevodnih del, kot so: uradni prevod predpisanega berila za trivialne šole (1778), poljudni priročnik *Navuk k'ozdravljenju te plućnice z'železnato solno kislostjo* (1804) in prevodi uradnih patentov (1785–1805) želimo preseči posplošeno sodbo o pretiranem vplivu nemščine na njegov jezik.

Okroglo mizo je zaključila **Irena Razingar**, knjižničarka v Knjižnici Blaža Kumerdeja Bled, s predstavitvijo zgodovinskega spomina na Blaža Kumerdeja na Bledu. Bled je svojega rojaka, jezikoslovca in šolnika Blaža Kumerdeja (1738–1805), javno počastil leta 1993, ko je po njem poimenoval Knjižnico Bled. Leta 1997 je ljubiteljski zgodovinar Branko Slanovic izdal monografijo o Kumerdeju in si prizadeval za postavitev spominske plošče na Kumerdejevi rojstni hiši v Zagoricah, za kar sta leta 2002 poskrbela Občina Bled in krožek bralne kulture *Berem, bereš, beremo*. Kumerdejeva rojstna hiša je bila leta 2003 razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena. Bled je po Kumerdeju poimenoval tudi ulico v naselju Dobe. Zavod Republike Slovenije za šolstvo od leta 1999 podeljuje *Priznanja Blaža Kumerdeja* posameznikom, skupi-

nam ali institucijam za dosežke pri uvajanju novosti na področju predšolske vzgoje, osnovne šole in srednjih šol, dijaških domov ter šol za otroke s posebnimi potrebami.⁵⁷

Zaključek

Zgodovinski spomin na Blaža Kumerdeja danes ohranjajo predvsem Blejci in razna združenja, ki delujejo na področjih, kjer ima Blaž Kumerdej vidno mesto v slovenski zgodovini. Od leta 1993 se po njem imenujeta knjižnica (ki se trudi na vsakoletni podelitvi nagrad na Bledu promovirati tudi našo razstavo in brošuro) in (žal povsem nepomembna) ulica na Bledu. Pred prenovo Kumerdejeve rojstne hiše⁵⁸ na Zavetiški ulici so člani krožka bralne kulture *Berem, bereš, berimo skupaj* z Bleda in Občina Bled na pročelje hiše leta 2002 postavili spominsko ploščo. Sedanji lastnik jo je prestavil na zunanjo stran zidu, ki zapira pogled na zasebno posest. Najbolj se je za raziskovanje svojega rojaka zavzel Blejec Branko Slanovic, ki je leta 1997 o Kumerdeju napisal obsežno monografijo.⁵⁹ Zavod RS za šolstvo od leta 1999 podeljuje t. im. Priznanja Blaža Kumerdeja posameznikom, skupinam ali institucijam za odlično partnerstvo pri razvoju in uvajanju novosti v vzgojno-izobraževalnih ustanovah.⁶⁰ Med dosedanje nagrajence spadata tudi IV. osnovna šola Celje (2010) in OŠ Jakoba Aljaža (2012), ki sta 2011 in 2014 že gostili našo razstavo.

Razstava Mestnega muzeja Radovljica o Blažu Kumerdeju pomeni poskus muzejske stroke v spomin na rojaka razsvetljenca iz bližnjega Bleda in človeka, ki je pomembne za zgodovino vseh Slovencev. Z njo želimo predvsem v šolah izobraževati mladino o njegovi vlogi za splošni kulturni in pedagoški razvoj na Slovenskem, z gostovanji in predstavitvami na različnih lokacijah pa nagovarjamo tudi drugo strokovno in laično javnost, da nadaljuje z raziskovanjem številnih področij, na katerih je deloval Blaž Kumerdej.

Povzetek

Muzeji radovljiške občine oz. njegova enota Mestni muzej so leta 2010 v sodelovanju z Občino Bled in Zavodom za kulturo Bled pripravili potujočo razstavo o blejskem rojaku, slovenskem pedagogu in jezikoslovcu Blažu Kumerdeju (1738–1805). V prispevku je avtorica najprej povzela okoliščine nastajanja, vsebinski kontekst in načine posredovanje razstave z dodatnimi pedagoškimi in andragošskimi programi, filmom, rekonstrukcijo Domoljubnega načrta iz l. 1772, katalogom, plakatom in knjižno kazalko. V nadaljevanju je predstavila Bled, evropske in slovenske splošne in šolske

57 Povzetke naštetih referatov so pripravili avtorji sami.

58 Več o hiši glej v uvodnem delu prispevka.

59 Slanovic, Branko: *Blaž Kumerdej*. Kranj: Trajanus, 1997.

60 <http://www.zrss.si/>, 20. 8. 2015

zgodovinske okoliščine v 18. stoletju, v katere je umeščena Kumerdejeva življenjska pot in njegova ohranjena pisna dediščina. Prispevek je sklenila s pregledom zgodovinskega spomina na Blaža Kumerdeja, ki ga danes ohranjajo predvsem Blejci in razna združenja, ki delujejo na področjih, kjer ima Blaž Kumerdej vidno mesto v slovenski zgodovini. Po njem se imenujeta knjižnica in (žal povsem nepomembna) ulica na Bledu, na prenovljeni Kumerdejevi rojstni hiši na Zavetiški ulici na Bledu je nameščena spominska plošča. Blejec Branko Slanovic je leta 1997 o Kumerdeju napisal obsežno monografijo, Zavod RS za šolstvo od leta 1999 podeljuje t. im. Priznanja Blaža Kumerdeja.

Razstavo so si do sedaj ogledali številni slovenski in tuji obiskovalci. V letu 2014/2015 je gostovala tudi v Slovenskem šolskem muzeju, kjer sta Mestni muzej Radovljica in Slovenski šolski muzej 25. novembra 2014 pripravila okroglo mizo *Blaž Kumerdej in šolstvo konec 18. stoletja*. Ob tej priložnosti so obeležili tudi 240-letnico izida Splošne šolske naredbe, prvega avstrijskega osnovnošolskega zakona leta 1774.

Razstava Mestnega muzeja Radovljica o Blažu Kumerdeju pomeni poskus muzejske stroke v spomin na rojaka razsvetljenca z bližnjega Bleda in človeka, ki je pomemben za zgodovino vseh Slovencev. Z njo želimo predvsem v šolah izobraževati mladino o njegovi vlogi za splošno kulturni in pedagoški razvoj na Slovenskem, z gostovanji in predstavitvami na različnih lokacijah pa nagovarjamo tudi drugo strokovno in laično javnost, da nadaljuje z raziskovanjem številnih področij, na katerih je deloval Blaž Kumerdej.

Viri in literatura

Viri:

Antikvarno gradivo:

Vodenja sa brativ'use sorte pisanju za šolarje tih deželskih šol, Ljubljana 1778, 1796, 1800, 1806.

Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu possebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarskih kraljevih duschelah (priredil Jurij Japelj). Ljubljana 1779.

Pohlin Marko: *Abecedika : sa taiste, katiri se otshejo Krajnsko brati nauzhiti*. Ljubljana 1756.

Pohlin Marko: *Bukuvze ša rajtengo, ali Kratku poduzhenje v' rajtengi : sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti*. Ljubljana 1781.

ABC knisicza na narodni soul haszek, Budin 1790, 1791.

Wolstein, Johann Gottlieb: *Bukve od kug inu bolešen goveje shivine, tih ovaz inu švín* (prevod A.T. Linhart). Ljubljana 1792.

Anton Janša: *Antona Janshaja zessarskiga zhebellarja*. Popolnoma podvuzhenje sa vse zhebellarje (prevod Janeza Goličnika). Celje, 1792.

Anton Janša: *Abhandlung von Schwärmen und Bienen*. Dunaj 1771 (neobjavljeni prevod Petra Pavla Glavarja).

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije, fond AS 7: Deželno glavarstvo na Kranjskem (1764–1783), Pp T-4-1, šk. 75, mapa 1.

Arhiv RS v Ljubljani, Fond AS 1079: Zbirka normalij.
Nadškofjski arhiv Ljubljana (NAŠLJ): Popis prebivalstva 1754.
NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1683–1707.
NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1707–1730.
NŠAL, Župnija sv. Martina Bled: Rojstna knjiga 1730–1740.
NŠAL, Župnija sv. Nikolaja, Rojstna knjiga: 1771–1792.
NŠAL, Župnija sv. Nikolaja Ljubljana: Mrliška knjiga 1771–1812.
Župnija Marijinega oznanjenja Ljubljana: Mrliška knjiga: 1803–1825.

Drugi viri:

Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeine Literatur-zeitung, št. 58.29. maj 1805, 498.
Odlok o razglasitvi Kumerdejeve rojstne hiše za kulturni spomenik lokalnega pomena, Ur. l. RS, št. 13/2004–543 z dne 12. 2. 2004, evidenčna številka dediščine: 13112).
Tita Porenta: *The significance of slovenian Enlighteners Anton Tomaž Linhart and Blaž Kumerdej for the cultural image of Slovenians in the 18th century*. Neobjavljen referat na 13th International Congress for Eighteenth Century Studies, 25th to the 29th July 2011 at the University of Graz (Austria).
Porenta Tita: *Vloga slovenskega jezika v 18. stoletju*. Neobjavljeno predavanje v okviru Linhartovih dnevov 2014 v Mestnem muzeju, Radovljica, 11. 12. 2014.
Register ZVKDS, dokumentacija OE Kranj.

Elektronski viri

<https://bib.vetmed.fu-berlin.de/vetbiogramm/632.html>, 20. 8. 2015
www.da-vienna.ac.at, 9. 7. 2010
<http://www.zrss.si/>, 20. 8. 2015

Literatura:

250 Jahre Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien (Oliver Rathkolb, ur.). Innsbruck, Wien, München, Bozen: StudienVerlag, 2004.
Andoljšek, I.: *Čitanka*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 138–14.
Andoljšek, Ivan: Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj, 1. del, Ljubljana 1978.
Andoljšek, I.: *Pedagogi ob Kumerdejevem Vodenju za brati*. Sodobna pedagogika 6, 1955, str. 96–104.
Anton Tomaž Linhart: jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva (Ivo Svetina, Francka Slivnik, Verena Štekar-Vidic, ur.). Ljubljana, Radovljica: Slovenski gledališki muzej, Muzeji radovljiške občine, 2005.
Apih, J.: *Ustanovitev narodne šole na Slovenskem*. Letopis Matice slovenske, 1894, str. 253–317, 1895, str. 146–233.
Bled. V: Kronika, časopis za krajevno zgodovino letn. 36, št. 3, 1988.
Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
Gornik, Franc: *Bled v fevdalni dobi*. Bled: Zavod za napredek turizma, 1967.

- Fajfar Janez: Sliki Bleda z okolico iz leta 1775. V: Blejski grad 1000 let prve omembe, str. 164.
- Im Hof, Ulrich: *Evropa v času razsvetljenstva*. Ljubljana: Založba / *cf., 2005.
- Hojan, Tatjana: *Blaž Kumerdej (1738–1805)*. V: Mohorjev koledar, 1988, str. 118–119.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Marko Vidic, ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Kos, Janko: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Ks., J.: *Vodnik, Valentin*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 286–288.
- Ma., B.: *Edling*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 416.
- Ljubljanski klasiki: 1563–1965* (Živka Črnivec ... et al., ur.). Ljubljana: Maturanti klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- Logar, Janez: *Kumerdej Blaž*. V: Slovenski biografski leksikon. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1991, Knj. 1, 1932, str. 583–587.
- Logar, Janez: *Kumerdej, Blaž*. V: Enciklopedija Jugoslavije (Miroslav Krleža, ur.). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1955–1971, Knj. 5, 1962, str. 451.
- Orožen, Martina: *Napoleonov razglas za Kranjce : ljubljanski jezikovni različici prevoda iz francoščine in nemščine*. V: jezikoslovne in literarnovedne raziskave (Breda Pogorelec s sodelavci, ur.). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997, str. 67–85.
- Ostanek, F.: *Povsodni deželški šolni red*. V: Sodobna pedagogika 5, 1954, str. 112–116.
- SCH., V., Orn., M.: *Kumerdej, Blaž*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 72–73.
- Schmid, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 93–290.
- Slanovic, Branko: *Blaž Kumerdej*. Kranj: Trajanus, 1997.
- Slovenci v letu 1789* (Jasna Horvat, ur.). Ljubljana: Narodni muzej, 1989.
- Todorov, Tzvetan: *Duh razsvetljenstva*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2009.
- Umek Eva: Kranjska kmetijska družba 1767–1787. V: Arhivi 29 (2006), št. 1, str. 1–34.
- Vodopivec Peter: Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Živa beseda: katalog ob razstavi svetega pisma*: Ljubljana, Cerkev sv. Jožefa, 14. junij do 31. julij 2007. Ljubljana: Zavod sv. Ignacija, 2007, str. 70, 76.

Zusammenfassung

Blaž Kumerdej (1738-1805), slowenischer Aufklärer, Pädagoge und Sprachwissenschaftler. Zur Gastierung der Wanderausstellung des Stadtmuseums Radovljica im Slowenischen Schulmuseum zum 240. Jahrestag des Erscheinens der Allgemeinen Schulordnung, des ersten Grundschulgesetzes aus dem Jahre 1774

Tita Porenta

Die Museen der Gemeinde von Radovljica bzw. die Einheit Stadtmuseum bereiteten im Jahre 2010 in der Zusammenarbeit mit der Gemeinde Bled und der Kulturanstalt Bled die Wanderausstellung über den Bleder Landsmann, dem slowenischen Pädagogen und Sprachwissenschaftler Blaž Kumerdej (1738 – 1805) vor. Der vorliegende Beitrag fasst zunächst die Umstände der Entstehung, den inhaltlichen Zusammenhang und die Arten, wie die Ausstellung dargestellt wurde, zusammen: zusätzliche pädagogische und andragogische Programme, ein Film, die Rekonstruktion des Patriotischen Plans von 1772, ein Katalog, ein Plakat und ein Lesezeichen. Im Weiteren präsentiert die Autorin die allgemeinen und schulischen geschichtlichen Gegebenheiten in Europa und Slowenien im 18. Jahrhundert, in die der Lebensweg von Kumerdej und sein erhaltener schriftlicher Erbe eingeordnet werden. Der Beitrag schließt mit einem Überblick der historischen Erinnerung an Blaž Kumerdej, der heute vor allem von den Bewohnern von Bled und von einzelnen Verbänden, die auf jenen Gebieten tätig sind, auf denen Blaž Kumerdej einen herausragenden Platz in der slowenischen Geschichte einnimmt, in Erhalten erhalten wird. Nach ihm benannte man die Bleder Bibliothek und eine (leider völlig unbedeutende) Straße in Bled. Am renovierten Geburtshaus von Kumerdej in der Zavetiška Straße in Bled ist eine Gedenktafel angebracht. Der in Bled ansässige Branko Slanovic schrieb im Jahre 1997 eine umfangreiche Monographie über Kumerdej, die Anstalt für das Schulwesen der Republik Slowenien verleiht seit 1999 die sogenannten Blaž Kumerdej-Auszeichnungen.

Die Ausstellung besichtigten bisher zahlreiche slowenische und ausländische Besucher. Im Jahre 2014/2015 gastierte sie auch im Slowenischen Schulmuseum, wo das Stadtmuseum Radovljica und das Slowenische Schulmuseum am 25. November 2014 den Rundtisch Blaž Kumerdej und das Schulwesen Ende des 18. Jahrhunderts vorbereiteten. Bei dieser Gelegenheit beging man auch den 240. Jahrestag des Erscheinens der Allgemeinen Schulordnung, des ersten österreichischen Grundschulgesetzes von 1774.

Mit der Ausstellung des Stadtmuseums Radovljica über Blaž Kumerdej erinnert sich die musealische Fachrichtung an den Landsmann und Aufklärer, der im nahegelegenen Bled ansässig war und bedeutend für die Geschichte aller Slowenen ist. Die Ausstellung hat die Absicht, vor allem die Schuljugend über Kumerdejs Rolle für die allgemeine Kultur und die pädagogische Entwicklung auf slowenischem ethnischen Gebietilden zu informieren. Durch Gastierungen und Vorstellungen an verschiedenen Standorten werden aber auch sowohl die fachliche als auch die laienhafte Öffentlichkeit angesprochen, mit der Erforschung der zahlreichen Gebiete, auf denen Blaž Kumerdej wirkte, fortzusetzen.